

ALKIŞ VE KARGIŞLARDA CÜMLE VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ

Doç. Dr. Mehmet ÖZMEN

1. Alkış ve kargışlar, atasözleri ve deyimler gibi toplumun, zaman içerisinde oluşturduğu anlatım kalıplarıdır. Alkış ve kargışlar da atasözleri ve deyimlerde olduğu gibi, hep aynı kelimelerle ve aynı anlatım şekilleriyle söylenirler. Halkın, iyilik veya kötülük gördüğü kişiler hakkındaki duygularını, o kişilerle ilgili ödüllendirme, cezalandırma ve intikam alma anlayışını dile getiren alkış ve kargışlar, atasözlerine ve deyimlere göre daha yöreseldir ve edebî dile daha az girmiştir. Alkışlarda, alkış alan kişiyle alkışçı, kargışlarda ise kötülükte bulunan kişiyle kargışçı arasında geçmiş olan olay veya olaylar vardır. Karşılıklı ilişkiden yarar gören alkışçı, iyilik gördüğü kişiye iyi dileklerde bulunurken, kargışçı, kötülük gördüğü kişinin zarar görmesini ve cezalandırılmasını ister. Alkışçının alkış alan kişiye yönelttiği iyi temennilerle, kargışçının/ bedduacının kargış/beddua alan kişiye yönelttiği cezanın niteliği, niceliği, ne zaman ve nasıl tecelli etmesi gerektiği, alkışçı veya kargışçıyla muhataplarının arasındaki ilişkiyle, ortaya çıkan iyiliğin veya kötülüğün durumuna bağlıdır. Ayrıca, bu ödüllendirme veya cezalandırmaların niteliği, alkışçının veya kargışçının kültürü, inancı, adalet anlayışı, değer yargıları ve toplumsal çevresi ile de yakından ilgilidir.

Alkış ve kargışlarda, alkışçının ve kargışçının etken bir konumda olduğu söylenemez. Alkışçı, yapmak istediği iyiliği, kargışçı da vermek istediği cezayı verebilecek güç, yetenek ve imkâna sahip değildirler. İyiliğe karşılık verme veya kötülüğü karşılama güç ve imkânına sahip olan kişiler, akıllarından ve gönüllerinden geçenleri zaten bizzat kendileri gerçekleştirirler. Duygu ve düşüncelerini gerçekleştiremeyen kişiler ise, bunların gerçekleşmesini kimi zaman Tanrı'ya kimi zaman da dilek ve temenniye bırakmaktadırlar.

Alkışçı veya kargışçı, birisi için olumlu veya olumsuz bir sonuç doğuracak eylemi kendisi gerçekleştiremediğine, gerçekleşmesini, kendisi dışındaki kişi veya güçlerden beklediğine göre, alkış ve kargışlarda, birinci kişinin özne olması pek beklenemez. Genellikle dilek ve temennide bulunan birinci kişi, olsa olsa, edilgen bir konumda ya da kendisi dışında gerçekleşmiş bir eylemin sonucu üzerinde fail olabilir.

* *Türk Dili*, S.: 585, Eylül 2000, s. 280-293.

Nitekim, "Ayağının altını öpeyim" (A*, 85/139), "Ayağının türabı olayım" (A, 85/140) alkışlarında yalvarma, "(Sana gelmekte olan) Kazâmı (ben) alayım" (A, 123/758) kargışında gelmekte olan kazâyâ siper olma, "Hayırlı muradını göreyim" (A, 130/873), "O gün ola muradını (evlendiğini) göreyim" (A, 130/877) alkışlarında, belki kendisinin gerçekleştirmediği, gerçekleşmesine katkıda bulunmadığı veya bulunmadığı mutluluğu paylaşma isteği vardır. "Toprak koyayım babanın başına" (A, 167/1431) kargışında, ölmesinde etkili olmadığı bir kişinin mezarına toprak koyarak, cezalanmasını istediği muhatabını babasız bırakma isteğini, "Gazâ gelsin ki senden kurtulalım" (A, 202/2119) kargışında, vuku bulan bir kazanın sonucuna sahip çıkma davranışlarını görüyoruz. Buradaki özneler, katıldıkları, yaptıkları eylem açısından etken öznelerdir; ancak, asıl istenilen "murada erdirme", "babanın ölmesi ve yetim kalma", "kazanın vuku bulması" olaylarının kılıcıları değildirler.

Alkış ve kargışlarda, asıl hedef teklik ikinci kişidir. Alkış ve kargışlarda düşünülen iyilik veya ceza, ister özneye ister nesne veya dolaylı tümlece yönelik olsun, bundan etkilenecek olan çoğunlukla teklik ikinci kişidir. Teklik ikinci kişi dışında seyrek olarak gördüğümüz diğer kişiler de şu veya bu şekilde ikinci kişilerle ilgilidir.

Biz bu incelemede, alkış ve kargışların cümle yapıları, cümle öğeleri ve cümle öğelerini oluşturan unsurlar üzerinde, anlam ve yapı ilişkileri açısından duracağız.

Eksilteli yapıdaki alkış ve kargışların eksiltelen kısımları, köşeli parantezle gösterilmiştir.

2. Cümle Öğeleri

2.1. Özne

Alkış ve kargışlarda, genellikle ikinci teklik kişi, ikinci teklik kişi iyelik eki almış unsurlar ve Tanrı'nın özne olarak kullanıldığını görmekteyiz; ancak, seyrek olarak, diğer kişilerle, bazı nesne ve varlıklar da özne olarak kullanılmaktadır. İkinci teklik kişi iyelik ekiyle zamir n'sinin şeklen birbirine benzemesi, kimi zaman, ikinci teklik kişi iyelikli unsurla üçüncü teklik kişinin birbirine karışmasına yol açabilmektedir. Bununla birlikte, söz diziminden, bu ifadelerin üçüncü teklik kişiyi değil ikinci teklik kişiyi ifade ettiği anlaşılmaktadır; ancak, "Yoluna kurban olayım" (A, 127/821) alkışında olduğu gibi, hem "(Senin) Yoluna kurban olayım", hem de "(Onun) Yoluna

* Akalın, L. Sami; *Alkışlar Kargışlar*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları: 130, Halk Edebiyatı Dizisi: 36, Ankara 1990. Örnek alkış ve kargışlar, L. Sami Akalın'dan alınmıştır.

kurban olayım" anlamlarını verebilen, yerine göre iki şekilde de kullanılabilen alkış veya kargışlara da rastlanmaktadır. Genel yapı olarak, alkış ve kargışlarda, diğer cümle öğelerinde olduğu gibi, özne de gramer kuralları içerisinde işler. Cümlede, öznenin şu veya bu unsurdan oluşması, cümlenin anlamı üzerinde etkili olabilir; ama bu, alkış ve kargış cümlelerinin yapısını, diğer anlatım şekillerinden farklı kılmaz.

2.1.1. İkinci teklik kişiden özne

Alkışçının veya kargışçının asıl hedefi, yaygın olarak ikinci teklik kişi olduğu için, karşımıza en çok çıkan öznelerden birisi, ikinci teklik kişidir. İkinci teklik kişiden oluşan özneler, genellikle gizli öznedir. "Acı yüzü görmeyesin" (A, 1/77), "Ah demeyesin, Allah'tan umduğunu bulasın" (A, 67/80), "Aklınla bin yaşa" (A, 81/81), "Karanlık gün görmeyesin" (A, 111/55) alkışlarında ve "Acıdan geberesin" (A, 159/1272), "Tahta ata binesin (Tabut)" (A, 165/1389), "Cehennem ateşinde kebab olasın" (A, 177/1642), "Çıraya kör bakasın" (A, 181/1719), "Evlât günü görmeyesin" (A, 201/2083) kargışlarında özne, ikinci teklik kişidir ve gizli öznedir. Burada alkıştan da kargıştan da etkilenen ikinci teklik kişidir. Bu özneler, genellikle yapan değil olan, yapması değil maruz kalması beklenen öznelerdir. Zaten cümleler, isteme cümlelerdir ve yüklem istek veya istek anlamında emir çekimiyle oluşturulmuştur.

"Azabımı sen çekesin" (A, 167/1423) kargışında olduğu gibi, seyrek de olsa, ikinci teklik kişinin açık özne olduğunu da görebiliriz.

2.1.2. Diğer kişilerden özne

İkinci teklik kişi yanında, diğer kişilerin de özne olarak kullanıldığını, ancak bunların hiçbirisinin ikinci teklik kişi kadar sık kullanılmadığını görüyoruz. Bunlar, birinci teklik ve çokluk kişiler, ikinci çokluk kişi ve üçüncü teklik ve çokluk kişilerdir.

2.1.2.1. Teklik birinci kişiden özne

Teklik birinci kişiler, seyrek olarak özne olmaktadır. Bu öznelerin muhatabı ise yine ikinci teklik kişidir. "Gölgende oturayım" (A, 109/513), "Başarılar dilerim" (A, 185/88); "Kara haberini alayım" (A, 208/2232), alkış ve kargışlarında özne "ben"dir. "ben" in hem "gölgesinde oturmak" istediği hem "başarı dilediği" hem de "kara haberinin gelmesini istediği" kişi, ikinci teklik kişidir.

2.1.2.2. Teklik üçüncü kişiden özne

"Sırtında eskisin" (A, 109/508), "Helâl ü hoş olsun" (A, 115/602), "Kolay gele" (A, 126/797) alkışlarında özne "o"dur; ancak, "o" her şeyi kapsayacak anlam genişliğine sahiptir. Burada da sözün gelişinden birinci "o"nun elbise, ikinci "o"nun yenen veya harcanan bir şey, üçüncü "o"nun da tutulan bir iş olduğu bellidir. Ayrıca, birinci alkışta iyelik ekinden, üçüncü alkışta da hitaptan, muhatabın ikinci kişi olduğunu biliyoruz. "Helâl ü hoş olsun" alkışında ise "sana/ona" durumuna göre, muhatap, ikinci veya üçüncü teklik kişi olabilir. Özne, muhatapla karşı karşıya olduğunda ikinci, muhatabın gıyabında konuşulduğunda ise üçüncü kişidir. "Yedi yorgan parçalamadan ölmesin" (A, 255/3010) kargışındaki kötü dilek, kargışa müstahak kişinin gıyabında söylenmekte ve doğrudan doğruya üçüncü teklik kişiyi hedef almaktadır.

2.1.2.3. Çokluk birinci kişilerden özne

"Çok şükür aç değiliz, açık değiliz" (A, 11/77) alkışındaki çokluk kişi içerisinde "hepimiz" varız.

2.1.2.4. Çokluk üçüncü kişilerden özne

"Ağzına kurban olalar" (A, 44/79), "Ağzını öpsünler" (A, 47/80) alkışlarında, özneler üçüncü çokluk kişidir. Öznelerin ortaya koyduğu mükâfatlandırmalar ve takdirler ise, iyelikli dolaylı tümleş ve iyelikli nesne aracılığı ile ikinci teklik kişiye yöneliktir. Dolayısıyla alkıştan etkilenen yine ikinci teklik kişidir. Özne, alkışın muhatabı, hedefi değil, takdir ve mükâfatlandırma davranışlarında bulunandır.

2.1.3. Tanrı'nın özne olduğu alkış ve kargışlar

İkinci teklik kişi ve ikinci teklik kişi iyelikli unsurlar yanında, en yaygın şekilde kullanılan öznelerden biri de "Allah, Tanrı, Hak, Rab, Mevlâ" adlarıyla Tanrı'dır. En sık kullanılan ise "Allah" adıdır: "Allah acı göstermesin" (A, 3/77), "Tanrım seni ağlatmaya" (A, 65/80), "Hak dost ola" (A, 343/99), "Rabbim gönendire" (A, 517/109), "Rabbim huzura kavuştura" (A, 116/624), "Mevlâm huzur yoksulluğu çektirmeye" (A, 116/623); "Allah bacağı kırınsın" (A, 168/1442), "Allah benden beş beter etsin" (A, 172/1549), "Allah çocuk koklatmasın" (A, 182/1726), "Tanrı akşamdan canımı alsın (sabaha çıkma)" (A, 177/1638), alkış ve kargışlarında, üçüncü teklik anlamı da çıkmakla birlikte, genelde asıl muhatap ikinci teklik kişidir. Tanrı'nın özne olduğu bu alkış ve kargışlarda, açık veya eksilteli nesne veya dolaylı

tümleçle iyelikli ifadeler, muhatabın genellikle ikinci teklik kişi olduğunu göstermektedir. "Allah kimseyi açlıkla terbiye etmesin" (A, 12/77) alkışının hedef kişileri içerisine hepimiz gireriz. "Allah haram süt emmişe düşürmesin" (A, 381/102) alkışı ise kullanım yerine ve durumuna göre, "seni/onu/kimseyi" anlamlarını verebilir. Tanrı'nın özne olduğu alkış ve kargışlarda, Tanrı'dan alkış veya kargışdaki ceza veya ödüllendirmeyi yerine getirmesi istenmektedir. Alkış veya kargışın hedefi, cümlenin diğer öğeleri aracılığıyla belirlenen kişilerdir.

2.1.4. İkinci teklik kişi iyelikli unsurlardan özne:

Alkış ve kargışlarda, ikinci teklik kişi iyelikli unsurlar, yaygın olarak özne olur. İkinci teklik kişi iyelik eki almış nesne veya şeyler özne olduğunda, bu özneye yöneltilen alkış veya kargış, doğrudan doğruya ikinci teklik kişiyi de etkilemektedir. Elbette, kişiler, sahibi olduğu nesnelere, şeylerin veya ilgili olduğu kişilerin başlarına gelenlerden etkilenir. "Ağzın tad, gönlün murat ala" (A, 80/55) alkışında, "tad" alması istenen ağız da "murat alması istenen gönül" de ikinci kişiye aittir. "Toprak diye yapıştığım sarı altın ola" (A, 83/103), "Ambarın dola taş" (A, 83/119), "Ayağın tökezimesin" (A, 85/134), "Elin darlık görmesin" (A, 103/406), "Yediğin içtiğin helâl olsun" (A, 115/604), "İmanın kâmil ola" (A, 117/646), "Ocağın yansın tütünsün" (A, 133/928), "Ömrün uzun olsun/Düğünün güzün olsun" (A, 136/970) alkışlarına, "tuttuğu toprağın altın olması istenen el", "dolup taşması istenen ambar", "tökezimesi istenmeyen ayak", "darlık görmemesi istenen el", "helâl olması istenen yenen ve içilenler", "kâmil olması istenen iman", "tütmesi istenen ocak" ikinci teklik kişiye aittir. Dolayısıyla, bunların gerçekleşmesi ikinci teklik kişiyi mutlu edecektir.

Genellikle, bir kişi ölünce adı, yeni doğan bir yakınına verilir. "Adın başkasına kona" (A, 159/1276) kargışında bu geleneğin izlerini görüyoruz. "Ad" başkasına, sahibi ölünce verildiğine göre, bu kargışta, adı sahibi olan ikinci teklik kişinin ölmü istenmektedir. "Alevin tependen çıka" (A, 163/1357), "Dilin dışın kitlene" (A, 188/1842), "Dirin gitsin, ölün gelsin" (A, 189/1862), "Evin baykuş yuvası ola" (A, 200/2073), "Gidişin olsun da gelişin olmasın" (A, 204/2142) kargışlarında, "alev çıkması istenen tepe", "kitlenmesi istenen dil dış", "ölü olarak gelmesi istenen beden", "baykuş yuvası olması istenen ev", "gelişi olmaması istenen gidiş" ikinci teklik kişiye aittir. Bunların gerçekleşmesi ve söz konusu nesne ve şeylerin, istenilen eylemlere uğraması, ikinci kişi için oldukça kötü sonuçlar doğurur.

Aslında bu unsurlar, yüklem açısından 3. teklik kişi "o" konumundadırlar; zira,

yüklemi oluşturan fiil, 3. kişiyi ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, gramerce, üçüncü teklik kişi durumundaki özne, kendisine ekli bulunan ikinci teklik kişi iyelik eki dolaşısıyla, karşımıza anlam olarak ikinci teklik kişiyi getirmektedir. Özne üçüncü kişi, öznenin maruz kaldığı eylemden etkilenen ikinci kişidir. İkinci teklik kişi iyelikli unsurlar yanında, seyrek olarak, ikinci çokluk kişi iyelikli unsurlar da özne olabilmektedir. Buradaki çokluk ifadelerinin bazılarının aslında teklik olduğunu, nezaketen çokluk ifadesi kullanıldığını kabul edebiliriz: "Akıbetiniz hayrola" (A, 81/79), "Gözünüz aydın ola" (A, 110/531), "Yoldaşınız iyilik sağlık ola" (A, 120/707), "Sevinciniz sonsuz ola" (A, 141/1055).

2.1.5. Özne olan diğer unsurlar

Yukarıda söz konusu ettiğimiz özneler dışındaki çeşitli unsurlar da özne olabilmektedir: "Ambarına buğday yağsın" (A, 241/92), "Bulut sana gölge olsun" (A, 244/92), "Erenler elinden tuta" (A, 433/104), "Hac makamın ola" (A, 559/112), "Hızır yardımcın olsun" (A, 115/610), "Kâbe durağın ola" (A, 120/709), "Resul aleyhisselâm seni kayıra" (A, 138/1000), "Sütüm emeğim sana helâl olsun" (A, 144/1090); "Ağzını imansız yusun" (A, 160/1302), "Seni akrep sançsın" (A, 162/1348), "Boyunu boz ipler ölçsün (asılсын)" (A, 174/1579), "Güvendiğin dallar kurusun" (A, 183/1746), "Felek defterini yoklaya" (A, 184/1767), "Yalanım varsa ölmüş kargalar gözümü oysun" (A, 207/2206), "Azrail kafanda geze" (A, 215/2346), "Karga kuzgun leşine kona" (A, 219/2408). Verdiğimiz örneklerin biri hariç tümünde, özne yüklem ilişkisiyle ortaya çıkan olumlu veya olumsuz sonuçlar, iyelikli veya zamirli cümle öğeleri aracılığı ile ikinci kişiye yönelmektedir.

2.2. Nesne

Alkış ve kargışları, nesne açısından incelediğimizde, alkışlardaki nesnelere kargışlardakilerden daha fazla olduğunu görüyoruz. Bu nesnelere ise daha çok, ikinci kişi iyelikli unsurlarla, açık veya eksilteli olmak üzere, ikinci teklik kişilerden oluşmaktadır. Bunların yanında, diğer şahıslarla diğer unsurlar da nesne olabilmektedir.

2.2.1. Teklik ikinci kişiden nesne

Bu alkış ve kargışlarda ifade edilen iyilik ve kötülükler, cümlenin diğer öğelerinde yerini alır. Bu iyiliklere alkışçının sevdiği kişinin, kötülüklere ise kargışçının hasmının maruz kalması istenir: "Tanrım seni ağlatmaya" (An, 65/80), "Allah

seni anana babana bağışlasın (A, 87/161) "Allah seni bana çok görmeye" (A, 95/281); "Allah seni iflah ettirmeye" (A, 211/2279), "Allah seni tuta, peygamber vura" (A, 246/2872), alkış ve kargışlarında nesne, ikinci teklik kişidir. Nesnelere, öznenin yaptığı işlerden ve niteliği cümlenin özne ve nesne dışındaki diğer öğelerinde ifadesini bulan alkış ve kargıştan etkilenir. Örneğin, "Seni akrep sançsın (A, 162/1348)." kargışında, özne akrep, nesne teklik ikinci kişi, eylemin niteliği ise acı vermektir. Yine, "Allah seni gülerken soldursun (A, 241/2775)" kargışında, ikinci teklik kişi olan nesne, öznenin yaptığı ve ifadesini yüklem ve zarf tümlecinde bulan eyleme muhatap edilir ve mutlu bir anında, canlılığının ve diriliğinin yok olması dileğiyle karşılaşır.

2.2.2. Diğer şahıs zamirlerinden nesne

"Beni unutasın da canına düşesin" (A, 176/1624), "Mevlâm bizi ayırmasın" (A, 86/147), "Allahım bizi rahmet denizine at" (A, 137/995).

2.2.3. İkinci teklik ve çokluk kişi iyelikli unsurlardan nesne

Bu tür nesnelere, alkışın veya kargışın muhatabı, ikinci teklik kişinin, iyelik eki aracılığı ile bağlandığı herhangi bir uzuv veya şeydir. Dolayısıyla, alkıştan veya kargıştan etkilenen de bu nesne veya uzuv aracılığı ile teklik veya çokluk ikinci kişidir. "Ağzını hayra aç" (A, 79/46), "Allah alıştığını aratmasın" (A, 82/97), "Elini atasın altın gele" (A, 101/82), "Allah ananı babanı sana bağışlasın" (A, 87/159), "Canını sevsinler" (A, 93/252), "Allah dostunu var/Düşmanını yok etsin" (A, 99/345), "Ekmeğini taştan çıkarasın" (A, 102/395), "Allah huzurunuzu bozmasın" (A, 116/621), "Allah umduğunu versin" (A, 149/1153). "Sırtını bit yesin/Ekmeğini it yesin" (A, 173/1563), "Allah canını alsın" (A, 176/1617), "Dilini eşek arısı soksun" (A, 188/1831), "Allah evini yıka" (A, 200/2069), "Kara haberini alayım" (A, 208/2232).

2.2.4. İsim tamlamalarından nesne

Nesne olan isim tamlamasının ifade ettiği şey, genellikle, özne, açık veya eksiltili dolaylı tümleç veya iyelik ekleri aracılığı ile, ikinci teklik kişiye yöneliktir.

"Afet yüzü görmeyesin" (A, 78/26), "Allah sana anbarın dibini göstermeye" (A, 83/120), "Allah insanın aklını alacağına canını alsın" (A, 85/81), "Allah bayra-

ğımızın gölgesini başımızın üstünden eksik etmesin" (A, 89/194), "Ciğer acısı görmeyesin" (A, 94/267), "Allah kimsenin evlâdını dört göz önünden uzak tutmasın" (A, 100/351), "Kesenin dibini görmeyesin" (A, 124/770). "Cennet yüzü görmeyesin" (A, 178/1655), "Evlat yüzü görmeyesin" (A, 201/2095), "Feleğin sillesini yiyesin" (A, 201/2105), "Rahmet yüzü görmeyesin" (A, 237/2708), "Ziftin pekini ye" (A, 258/3070).

2.2.5. Diğer unsurlardan nesne

Bu tür nesnelere de yine, şu veya bu şekilde, büyük çoğunlukla ikinci teklik kişilerle ilgilidir. "Allah ağrı sızı vermesin" (A, 66/80), "Allah akıl versin" (A, 84/ 81), "Allah iyi komşuyu eksik etmeye" (A, 128/800), alkışlarında, eksiltili dolaylı tümleçle; "Kaşı karasını bulasın" (A, 122/742), "Hayrını görmeyesin" (A, 209/2249) alkış ve kargışlarındaki nesnelere, özne aracılığı ile nesnelere ikinci teklik kişi ile ilgilidir. "Allah bereketini arttırsın" (A, 90/211) alkışında ise, zımnî olarak, nesnenin ikinci kişiye ait bir şey olduğu belli olmaktadır. Teklik ikinci kişi yanında, diğer kişilerle ilgili nesnelere de görüyoruz. "Allahım dualarımızı kabul eyle" (A, 100/353), "Allah elimizdekini eksik etmesin" (A, 103/417), "Allahım günahlarımızı bağışla" (A, 111/553), "Allahım kalbimizi daraltma, ferahlık ver" (A, 121/725), "Ruhlarımızı huzura kavuştur Allahım" (A, 138/1007) alkışlarında, nesnelere, iyelik ekleri aracılığı ile, birinci teklik kişiyle ilgilidir.

2.2.6. Eksiltili nesne

Eksiltili nesnelere, çoğunlukla, ikinci teklik kişi olmakla birlikte, eğer, alkış veya kargış, şahsın yüzüne karşı değil de gıyabına söylenmişse, nesne üçüncü teklik kişi de olabilmektedir. Ayrıca, olumsuz yüklemli genellemelerde, nesne, duruma göre, "sen" veya "o" olabileceği gibi "kimse" de olabilmektedir. "Allah [seni/onu/kimseyi] ağlatmasın" (A, 80/64), "Allah [seni/onu] bahtından güldürsün" (A, 87/166), "Allah [seni/onu] belâdan saklaya" (A, 89/206), "Allah (daha) [seni/onu/herkesi] beterinden saklasın (esirgesin, korusun...)" (A, 90/221), "Allah [seni/kimseyi] haram süt emmişe düşürmesin" (A, 102/381), "Allah [kimseyi] hastahaneye düşürmesin" (A, 102/382), "Allah [seni/onu/herkesi] hastalıktan korusun" (A, 113/569), "Allah [seni/onu] nazardan saklasın" (A, 132/905), "Allah [kimseyi/seni/onu] şaşırtmasın" (A, 145/1095), "Allah [kimseyi/seni] doğru yoldan çıkarmasın" (A, 156/1242); "Allah

[onu/ seni] benden beş beter etsin" (A, 172/1549).

2.3. Dolaylı tümleş

Alkış ve kargışlarda, yönelmeli, kalmalı ve çıkmalı olmak üzere, her türlü dolaylı tümleşe rastlayabiliyoruz: "Acıya gelmeyesin" (A, 77/2), "Allah edepsiz düşürmesin" (A, 102/379), "Allah kimselere ölüm acısı göstermesin" (A, 135/960), "Dul ere duvaksız, kör kişiye nikâhsız gidesin" (A, 192/1922). "Bastığın yerlerde güller bite" (A, 110/536), "Hacda ölesin inşallah" (A, 112/560), "Tandırda balık olasın" (A, 168/1459), "Elin ayağın tenesirde yıkana" (A, 197/2020). "Allah seni fesattan fitneden koruya" (A, 107/468), "Ağulardan gidesin" (A, 161/1327), "Cami avlularından mendilin kalkmaya" (A, 228/2561).

2.3.1. Dolaylı tümleş-kişi ilişkisi

Alkış ve kargışlardaki dolaylı tümleşler, anlam olarak nelerle ilişkilidir? Dolaylı tümleşler neyi gösterir? Eylemle ilişkisi nedir, eylemler nereden kopar (zuhur eder), nerede vuku bulur? Bu açıdan baktığımızda, alkış ve kargışlardaki dolaylı tümleşlerin, eylemin olumlu veya olumsuz yönleriyle, değişik kişiler arasında, ama özellikle de ikinci kişiler arasında bir bağ kurduğunu görüyoruz. Bu bağ, değişik biçimlerde kurulabilmektedir.

2.3.2. Dolaylı tümleş-özne ilişkisi

Bu tür alkış ve kargışlarda, alkış ve kargışın odağı dolaylı tümleşlerdir. Şahsın karşılaşması istenen olumlu veya olumsuz şey dolaylı tümleşte ifadesini bulur. Ceza veya mükâfat dolaylı tümleştedir. Öznenin, dolaylı tümleşte söz konusu edilen şeye yönelmesi, dolaylı tümleşte söz konusu edilen şeyde ve yerde bulunması, yine dolaylı tümleşte söz konusu edilen şeyden dolayı iyilik veya zarar görmesi istenir: "Cennet köşküne varasın" (A, 94/263), "Güz elmasına benzeyesin" (A, 104/425), "Karın ağırlarına yatasın" (A, 161/1323), "Azrailin kanadına tutuna, uçasın" (A, 167/1425), "Dört koluya (tabuta) binesin" (A, 191/1906); "Ayak altında kalmayasın" (A, 85/141), "İki cihanda muammer olasın" (A, 117/636); Acıdan geberesin (A, 159/1272).

2.3.3. Dolaylı tümleş-nesne ilişkisi

Bu tür alkış ve kargışlarda, dolaylı tümleşte anlatılan, karşılaşılması veya karşılaşılmaması istenen durumlar, nesneye yüklenir. Açık veya eksiltili nesne ise teklik ikinci kişidir: "Allah [seni/onu/bizi/hepimizi] nazardan saklasın (A, 132/905), "Allah [seni/onu/bizi/kimseyi] kapılara baktırmasın" (A, 121/729), "Allah [seni/onu/bizi/hepimizi] belâdan saklaya" (A, 89/206), "Allah [seni/onu/bizi/herkesi] düşman şerrinden saklaya" (A, 145/1098), "Allah [seni/onu/bizi/hepimizi] doğru yoldan çıkarınsın" (A, 156/1242).

2.3.4. İyelikli dolaylı tümleşler

Bu, alkış ve kargışlarda, cümlelerin diğer öğelerinde bulunan iyilik veya kötülükler, iyelikli dolaylı tümleş aracılığı ile, iyeliğin belirlediği şahsa yönelir: "Ayağına sağlık" (A, 85/137), "Başına devlet tacı kona" (A, 88/181), "Allah elinden tutsun" (A, 103/402), "Ayağında eskisin" (A, 109/500), "Allah koluna kuvvet versin" (A, 125/790), "Malından hayır göresin" (A, 128/828), "Yiğitliğine doyasın" (A, 155/1231), "Allah seni başımdan ala" (A, 163/1360), "Altın üstüne kitlene" (A, 163/1361), "Anan baban başında çırpına (A, 164/1370), "Anasından emdiği süt burnundan gelsin (A, 164/1375), "Dumanın başından çıka" (A, 170/1498), "Bacana baykuş tünegin" (A, 171/1511), "Kıymetlinden bul" (A, 175/1603).

2.3.5. Şahıs zamirlerinden dolaylı tümleş

Bu alkış ve kargışlarda, cümlelerin diğer öğelerinde dile getirilen dilek ve temennilerle, hasmı kötü durumda görme isteği, dolaylı tümleş olan zamirler aracılığı ile doğrudan doğruya, ilgili kişiye yöneltilir. Bu kişi genel olarak ikinci teklik kişidir: "Allah sana açlık yüzü göstermeye" (A, 77/13), "Anan baban sana kıvana" (A, 83/118), "Allah sana ambarın dibini göstermeye" (A, 83/120), "Allah sana geçim derdi tattırmaya" (A, 107/474), "Allah sana kara kaşlı kara gözlü gelinler versin" (A, 107/481).

2.3.6. Eksiltili dolaylı tümleş

Eksiltili dolaylı tümleş, hep zamirdir ve asıl olarak ikinci teklik kişidir. Bu, sözün gelişine göre, seyrek olarak diğer kişilerden biri de olabilir. Burada, eksitilmiş olan dolaylı tümleşleri köşeli parantez içinde gösterdik: "Ağlamak [sana/ona] nasip

olamaya" (A, 62/80), "Allah [sana/ kimseye] ağrı sızı vermesin (A, 66/00), "Allah [sana/ herkese] bolluk versin" (A, 91/233), "Hak [sana/ona] dost ola (A, 99/343), [sana/ona] Helâl ü hoş olsun (A, 115/602), "Yediğin içtiğin [sana] helâl olsun (A, 115/604), "Rabbim [sana/ona] mal yokluğu çektirmeye" (A, 128/829), "[sana] Nazar değmesin" (A, 132/907), "Allah [sana/ona] satı pazarı vere" (A, 137/983), "Allah [sana/ona] Frenk dertleri versin" (A, 202/2111), "[sana/ ona] Hayır etmesin inşâallah" (A, 209/2248).

2.4. Zarf tümleci

Zarf tümleçlerinde, yüklemde vuku bulması istenen veya istenmeyen eylemin, niteliği, oluş biçimi, çeşidi, süresi, nasıllığı veya neyle birlikte cereyan edip etmemesi isteği belirtilir. "Allah aç bırakmasın" (A, 9/77), "Ömrün oldukça ah çekmeyesin" (70/81), "Allah bahtınla güldürsün" (A, 87/167), "Hayırlısıyla gidin, hayırlısıyla gelin inşâallah" (A, 108/495), "Allah başa kadar göndersin" (A, 109/516), "Allah gönlüne göre versin" (A, 110/518), "Öbür dünyaya imanla gidersin inşâallah" (A, 117/648), "Odsuz ocaksız kalmayasın" (A, 134/934). "Ağzın kanla dola" (A, 160/1294), "Daim ağlayasın (A, 161/1319), "Göverip yeşermeyesin" (A, 205/2156), "Kavaklar gibi devrilesin" (A, 187/1817), "Dizin dizin sürünesin" (A, 190/1874), "Ömrün ah deyip vah işitmekle geçe" (A, 161/1342), "Fidan iken devrilesin" (A, 202/2110).

2.5. Alkış ve kargışlarda yüklem

Alkış ve kargışlar, asıl olarak, tasarlama kiplerinden, istek ve emir çekimleriyle kurulur; ancak burada kullanılan emir çekiminin istek anlamında ve görevinde olduğunu belirtelim. Alkışın ve kargışın yapısında zaten dilek ve temenni vardır. Alkışı bir yana bıraksak bile, aciz içinde olan, kötülüğe karşılık verecek güç ve dirayette olmayan, hoşlanmadığı, sevmediği, kötülük gördüğü kişiyi cezalandıramayan, ondan intikamını, öcünü alamayan kişinin emretme durumunda bulunamayacağı bir gerçektir. Eğer dilek, temenni ve beklenti, Tanrı'ya dönükse, Allah'tan isteniyorsa, burada mantıken değil, alkışçının veya kargışçının şahsı ve inancı açısından da dilek, temenni veya yalvarma dışında herhangi bir şeyin söz konusu olamayacağı açıktır. Bunların dışında, *-asıca/-esice*, çok seyrek olarak da geniş zaman ve belirli geçmiş zaman çekimine rastlanmaktadır.

2.5.1. İstek kipiyle kurulan yüklemeler

"Ayağının türabı olayım" (A, 85/140), "Seni yaratan Allaha kurban olayım" (A, 127/819), "Acı yüzü görmeyesin" (A, 77/1), "Allah kimseleri aç susuz bırakmaya" (A, 78/14), "Nice bayramlara erişesiniz" (A, 89/204), "Sevenlerin yüzünü güldüreler" (A, 141/1057), "Seni kendi elimle kefenleyeyim" (A, 220/2433), "Ağzı yumulu kalasın" (A, 160/1293), "Arkan yere gele" (A, 165/1386), "Allah seni attan indirip eşeğe bindire" (A, 165/1390), "Başımın derisinden davul edeler" (A, 170/1497).

2.5.2. İstek anlamındaki emir ekleriyle kurulan yüklemeler

"Allah ne muradın varsa versin" (A, 130/871), "Gözünün nuru kararmasın" (A, 110/530), "Ömrüne doyamasın" (A, 243/2672), "Allahım bize dünya ve ahirette iyilik ver" (A, 119/691), "(Yolculara) Selâmetle gidip geliniz" (A, 141/1050), "Ağzını sevsinler" (A, 80/48), "Allahın gazabına uğra" (A, 202/2118), "Varlık bul/Dirlik yüzü görme" (A, 248/2901), "Tomurcuk iken sol" (A, 241/2776).

2.5.3. Geniş zamanla ve belirli geçmiş zamanla kurulan yüklemeler

"Muvaffakiyetler dileriz" (A, 131/888), "(Ölen için) Taziyelerimizi sunarız" (A, 147/1131), "Çok şükür aç değiliz, açık değiliz" (A, 77/11), "Acil şifalar dilerim" (A, 146/1111), "Allaha ısmarladık" (A, 116/629), "Allaha sığındık" (A, 142/1058).

2.5.4. İsteğin hikâyesi ile kurulan yüklemeler

"Ayağın kırılardı da gelmez olaydın" (A, 165/1399).

2.5.5. -asıca/-esice ile kurulan alkış ve kargışlar

-asıca/-esice ile daha çok kargış söylenmektedir; ancak seyrek de olsa alkışa da rastlanabilir. -asıca/-esice ile kurulan alkış ve kargışlar, ilginç bir yapı özelliği arz etmektedirler. -ası/-esi sıfat-fiil ekinin, -ca/-ce eşitlik ekiyle genişlemiş şekli olan -asıca/-esice'nin, -ası/-esi ekinin, Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki gelecek zaman kullanımına dayandığı anlaşılıyor; ancak, alkış ve kargışlarda, istek, istek görüşlü emir, sınırlı sayıda geniş zaman ve birkaç örnekte gördüğümüz öğrenilen geçmiş zaman dışında, herhangi bir kipe rastlanmaması, buradaki -ası/-esi'nin gelecek

zaman değil, istek anlamında kullanıldığını gösteriyor. Ayrıca, ek üzerine *-ca/-ce* eşitlik ekinin getirilmesi, başlangıçta, bu yapı içerisinde kip eki görevinde kullanılmış bile olsa, ekin, kip eki özelliğinin unutulduğunu, kip eki olarak değil sıfat-fiil eki olarak algılandığını göstermektedir. Yüklem oluşturma görevinde kullanılan kip eki, sıfat-fiile dönüşünce, bir başka deyişle, zaten sıfat-fiil eki olan, ancak bir dönem için geçici olarak kip eki görevinde de kullanılan *-ası/-esi*'nin kip ekliği unutulup asıl göreviyle algılanmaya başlanmasıyla, cümle ortadan kalkmış görünmektedir. Nitekim bu alkış ve kargışlarda, ismi düşürülmüş bir sıfat tamlaması izlenimi vardır: "Baba tutasıca [kişi/kimse], "Ciğeri yapışasıca [adam]", "(Kızlara) Eri yitesice [kız/kadın], "Olmaz olasıca [kedi]". Bunların yanında "Alaca kuş olasıca (olasın)", "Tahtaya gelesice (gelesin)" örneklerinde, *-asıca/-esice* yanında gördüğümüz istek biçimindeki yüklem, *-asıca/-esice*'li şekillerin başlangıçta, *-ası/-esi* biçimiyle yüklem görevinde kullanıldığını, *-ası/-esi*'nin istek anlamı ve yüklem özelliği yitince, onun yerine istek biçiminin kullanıldığını göstermektedir. Kip eki özelliğini kaybetmiş *-ası/-esi*, *-asıca/-esice*'li biçimlerin, hitap durumunda sıfat-fiil grubu oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Bunun yanında, *-asıca/-esice* ile oluşan sıfat-fiil grubunu, yüklemi düşürülmüş eksilteli bir cümlenin, yine isim kısmı düşürülmüş sıfat tamlaması durumundaki öznesinin sıfatı olarak da algılayabiliriz: *Kör olasıca* [kedi], [eti][kaptı]. *Gebermeyesice* [çocuk], [yaramazlık yaptı]. *Baba tutasıca* [çocuk], [söz dinlemedi]; *Ciğeri yapışasıca* [adam], [bana haksızlık etti] ; (Kızlara) *Eri yitesice* [kız], [beni] [dinlemedi]; *Kurşuna gelesice* [adam], [paramı vermedi]; *Alaca kuş olasıca* [kadın], [bana] [iftira etti]/ (olasın); *Tahtaya gelesice* [adam], [bana] [kötülük etti] /(gelesin).

-asıca/-esice yerine, istek bildiren bir yüklem gelmesi durumunda ise, sebep bildiren eksilteli bir zarf tümlecini varlığını düşünebiliriz: [Bana iftira ettiğin için] *Alaca kuş olasıca*; [Bana kötülük ettiğin için] *Tahtaya gelesin*.

-asıca/-esice ile kurulan alkış ve kargışlar, hep üçüncü kişiye hitap etmektedir; ancak, isteğe dönüşenlerde, muhatap ikinci teklik kişidir:

"Baba tutasıca" (A, 167/1437), "Başına baturayasıca (yiyesice) (A, 169/1477), "Ciğeri yapışasıca" (A, 178/1662), "Çenesine göre bezler yetişemiyesice" (A, 181/1712), "(Kızlara) Eri yitesice" (A, 198/2043), "Germece (çamaşır ipi) gerilesice" (A, 203/2132), "Kurşuna gelesice" (A, 225/2516), "Olmaz olasıca" (A, 232/2628), "Onmayasıca (onmayasın)" (A, 232/2631), "Kulaklarına mil akasıca"

(A, 225/2505), "Alaca kuş olasıca (olasın)" (A, 226/2523), "Tahtaya gelesice (gelesin)" (A, 244/2833).

2.5.6. Eksiltili yüklem

Alkış ve kargışlarda, özne, nesne ve dolaylı tümleçlerde olduğu gibi, kimi zaman, yüklem de düşürülebilir. Düşürülen yüklem, olmak fiili ise, yüklem isim kısmı kalır. Düşürülen yüklem, diğer fiillerden biriyse, eksiltilen yüklem ve çekimi, yaklaşıklık olarak bilinir. "Ağzına sağlık [...]" (A, 80/50), "Canına sağlık [...]" (A, 93/251), "İyi geceler [...]" (A, 107/472), "Güle güle [...], (Güle güle git.)" (A, 108/492), "Gözüaydın [...]" (A, 110/526), "İyi günler [...]" (A, 119/677), "Akıbeti başına [...]" (A, 169/1461), "Dert [...] !..." (A, 185/1788), "Kara kara dert [...]" (A, 186/1798), "Gözüne toprak [...]" (A, 206/2184), "Yoğun yoğun ok" [...]" (A, 232/2627).

3. Sonuç olarak, alkış ve kargışlar, ata sözleri ve deyimler gibi, kalıplaşma özelliği bulunan; ancak, ata sözlerine ve deyimlere göre daha yöresel olan sözlerdir. Alkış ve kargışlarda asıl muhatap ikinci teklik kişidir. Bunun yanında, diğer kişiler de muhatap olarak alınabilirler. Alkışa veya kargışa muhatap olan kişi, kendisini öznede gösterebileceği gibi, özellikle iyelik ekleri aracılığı ile diğer cümle öğelerinde de gösterebilir. Alkış veya kargışlardaki özne, birinci teklik kişi olduğu zaman dilek ve temennisini gerçekleştirecek güç ve yeteneğe sahip olmadığı için beklenti içinde olandır. Özne birinci teklik kişi değilse, yapıcı veya kılıcı konumunda bulunan, muhatapı ödüllendirmesi veya cezalandırması istenen kimse, kişi, güç veya şeydir. Alkış ve kargışlarda, asıl isteğin sahibi olan alkışçı veya kargışçı, genellikle cümle ögesi olarak kendisini göstermez. O, birinci kişiler dışında hep hissedilir. O, eylemi yapan, eyleme maruz kalan özne değil, eylemin olmasını, olacak eylemden birilerinin ceza görmesini veya mükâfat almasını isteyen öznedir. Yine, nesne ve dolaylı tümleçler, genellikle ikinci teklik kişilerle ilişkilidir. Nesne ve dolaylı tümleçlerde ifade edilen ödül veya olumsuz beklenti, iyelik ve zamirler aracılığı ile ikinci teklik kişiye yönelir. Zarf tümleçlerinde ise, yüklemde alkış veya kargış ortaya koyacak eylemin zamanı, oluş biçimi ve miktarı belirtilir. Yüklemelerde, en çok istek kipi kullanılır. İstek, doğrudan istek eki ile ifade edilebileceği gibi, istek görünüşlü emir de olabilir. Alkış ve kargışların bir özelliği de, özne ve yüklem yanında nesne ve dolaylı tümleçlerde eksiltili ifadenin açık bir biçimde fark edilmesidir.